

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ

Ганна ПОДЛЕСНА

Copyright © 2012

Постановка проблеми. З реальної соціально-економічної ситуації, що нині склалася в Україні, впливає соціальне замовлення закладам освіти, яке виявляється у потребі формування й розвитку творчої особистості студента як активного громадянина держави. Воно може ефективно досягатися за умови професійної готовності працівників національної системи освіти реалізувати найскладніші завдання особистісного та фахового розвитку студентів у навчально-виховному процесі, серед яких головними є як успішна їх адаптація до освітнього простору ВНЗ, так і формування їх творчої особистості.

Сьогодні навчання у ВНЗ для юнацтва – один з найважливіших періодів життєдіяльності, особистісного зростання і становлення висококваліфікованого спеціаліста. Відповідно до принципів Болонської конвенції в Україні відбувається перехід на нові моделі організації навчання, істотно змінюються навчальні плани, форми проведення занять, критерії оцінювання знань, розробляються і втілюються нові педагогічні технології і стандарти освіти. Отож навчання стає більш складним і за формою, і за змістом. Більшість студентів, які вступили до університету на перший курс, здебільшого стикаються із цілою низкою проблем, серед яких першорядною є проблема *психологічної адаптації*, що закономірно виникає під впливом кардинальних змін діяльності юної особи та її соціального оточення. Здатність студента-першокурсника до адаптації актуалізується і визначає його спроможність до подолання різних перешкод у пошуку власного місця в оновленому життєвому часопросторі, що є вирішальним фактором його психокультурного розвитку.

Тому **метою роботи** є дослідження психологічних особливостей адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ. Ще видатний український психолог Степан Балей вказував на важливість вивчення наукових

першоджерел з певної тематики і на труднощі в добуванні і практичній реалізації знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові питання соціально-психологічної адаптації особистості висвітлені у працях вітчизняних (Г.О. Балл, Ф.Б. Березін, Л.І. Божович, Л.К. Гришанов, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, В.І. Медведєв, О.О. Налчаджян, В.А. Петровський, А.В. Фурман, В.Д. Цуркан та ін.) і зарубіжних (Г. Гартман, Е. Еріксон, Ж. Піаже, З. Фройд та ін.) науковців.

Дослідження феномену адаптації до навчання у ВНЗ мають певну динаміку вивчення. При цьому в кожний період такого вивчення акцент ставиться на тому чи іншому аспекті процесу перебігу адаптації і сформованості *особистісної адаптованості* студента. Вперше ця проблема досліджувалася у 60–70 роках минулого століття (Д.О. Андреева, М.І. Д'яченко, Л.О. Кандилович, Р.О. Нізамов, В.І. Секун) і була пов'язана з виявленнями труднощів адаптації. Наприкінці 70-х на початку 80-х років процес адаптації розглядається у динаміці (Н.О. Алімов, Р.Р. Бибріх, Г.В. Кудрявцева, В.І. Набаров, Т.М. Щеглова), виокремлюються компоненти, фактори, аспекти адаптації; хоча й без цілеспрямованого теоретичного підходу [2]. У 90-х роках ці дослідження мають індивідуально зорієнтований характер (Т.М. Буякас, Л.К. Гришанов, Л.М. Мітіна, Г.М. Мкртчян, М.В. Молоканов, Д.В. Оборіна, В.Д. Цуркан, О.Є. Чирікова та ін.) і на сьогодні трансформувалися завдяки освоєнню соціально-філософських засад пізнання в *особистісний підхід* з акцентом на розгляді адаптації як складової процесу розвитку особистості, її психологічних механізмів (Г.О. Балл, І.О. Милославська, О.О. Налчаджян, В.А. Петровський, О.П. Саннікова, О.О. Свенцицький, Л.В. Тарабаркіна, Ю.М. Швалб та ін.).

Евристичною в теоретичному і прикладному аспектах дослідження є *концепція особис-*

тісної адаптованості А.В. Фурмана [8], що методологічно ґрунтується на категорійній типології вітакультурних психоформ у вимірах формопобудови (“адаптація – творчість”) і формовиявлення (“зовнішнє – внутрішнє”), що охоплює поведінку, діяльність, спілкування, вчинок-подію як універсальні форми особистісної адаптованості, теоретично та емпірично обстоює останню як інтегральну рису-якість взаємопроникнення у сфері реальної екзистенції індивідуального світу Я особистості таких засадничих психоутворень, як ставлення, оцінка і самооцінка, внутрішнє прийняття, психічний образ, психологічна ситуація, Я-концепція, а також пропонує оригінальну методику експрес-обстеження “Наскільки Ти адаптований до життя”. З іншого боку, фундаментальне теоретико-емпіричне дослідження адаптованості особистості здійснене О.П. Санніковою та О.В. Кузнецовою, у якому обґрунтована сутність адаптованості як усталеної властивості особистості, проаналізована структура й охарактеризований покомпонентний склад її показників [6], описана авторська методика та результати емпіричного вивчення зазначеної адаптованості.

Значна увага приділяється питанням адаптації студентів до навчання в ВНЗ у психологічній літературі. Це передусім наукові пошуки таких вчених, як Т. Алексеєва, Ю. Бохонкова, В. Демченко, О. Кузнецова, Л. Литвінова, В. Скрипник та ін. Педагогічні аспекти адаптації студентів розглядаються у працях С. Гури, М. Левченко, В. Штифурак та інших науковців. Однак увага дослідників в основному зосереджена на вивченні різноманітних чинників та умов, у тому числі й особистісних властивостей, які викликають процес дезадаптації першокурсників [3; 4; 5].

Методика та організація дослідження.

Дослідження проводилося протягом п’яти років зі студентами Полтавської державної аграрної академії та Полтавського інституту економіки і права. Для участі в ньому у різні роки були задіяні студенти факультетів обліку та фінансів, ветеринарної медицини, технології виробництва і переробки продукції тваринництва названої академії та студенти спеціальностей “соціальна робота”, “фізична реабілітація” вказаного інституту. Для реалізації запланованих дослідницьких заходів було використано комплекс взаємодоповнювальних методів: включене спостереження, проєктивні методи, бесіда, експериментальні методики.

Результати дослідження та їх обговорення.

Вивчення феномену адаптації до навчання в ВНЗ як складного і багатоаспектного явища, котре наявне у першокурсників через нові для них образ життя, вид діяльності та простір проживання. На жаль, організація навчальної діяльності на першому курсі не створює умов для успішної адаптації студентів до специфіки життєдіяльності вищої школи. Головно через неузгодженість дій викладачів, кураторів і представників інших структур університету, вони досить важко пристосовуються до чітко організованого освітнього процесу. Тут психологи виділяють дві сторони: а) професійна адаптація – прийняття характеру, змісту, умов та організації навчання, набуття особою навичок самостійності у навчальній і науковій роботі; б) соціально-психологічна адаптація – пристосування усупільненого індивіда до групи, до взаємостосунків у ній, а відтак і формування власного стилю його поведінки і діяльності.

Водночас науковці розрізняють три *форми адаптації* першокурсників до умов ВНЗ [4]: 1) формальна, що стосується пізнавально-інформаційного пристосування до нового оточення, до структури ВНЗ, змісту навчання, традицій, до власних обов’язків; 2) суспільна, що визначає процес внутрішньої інтеграції групи студентів-першокурсників та її входження до студентського загалу; 3) дидактична, що пов’язана з підготовкою і впровадженням нових форм і методів навчальної, виховної та освітньої роботи у ВНЗ. Крім того, є підстави (за А.В. Фурманом) розмежувати адаптацію як процес (система “адаптивність – неадаптивність – дезадаптивність”) та адаптацію як результат (система “адапованість – неадапованість – дезадапованість”), вказавши тим самим на два можливих рівні її психологічного пізнання – суб’єкта життєдіяльності та особистості, і на перспективність дослідження принаймні дев’яти рівнів вищеназваних трьох базових видів розвиткового функціонування соціально-психологічної адаптації [8, с. 11–14].

З першого дня навчання студент потрапляє до навчальної групи, де зібрані колишні школярі з різними характерами, амбіціями, цілями, самооцінкою тощо. Спочатку йому важко адекватно сприймати не тільки навколишню дійсність, а й самого себе. Виявлення переваг і недоліків своєї особистості, зайняття соціальної “ніші” в колективі, який формується, пристосування до рольових очікувань студентів-одногрупників мають здебільшого тривалий

суперечливий характер. Крім цього, відмінності між сільською і міською молоддю у питаннях виховання, ставлення до життя і суспільних цінностей, у можливостях для самореалізації ще більше загострюють й уповільнюють позитивну динаміку адаптованості першокурсників, а відтак й становлення ефективної системи міжособистісних стосунків у студентській групі.

Для кращого розуміння стартової для першокурсників ситуації, викладачу і куратору потрібно визначення психологічних особливостей типів особистості студентів [5]. У даному випадку *психотип* – це концептуальна модель, що охоплює істотні та специфічні соціально-психологічні особливості певної групи людей, які виявляються у їх повсякденній діяльності. Вкажемо на основні:

1) студенти із *суспільно-цілісною спрямованістю і високим рівнем розвитку особистості*, котрі у ситуаціях вибору спроможні надати перевагу спільним інтересам; їм притаманні моральна чистота, значна духовна енергія, прагнення до постійного культурного зростання, інтелігентність; вони у змозі об'єктивно оцінювати навколишній світ, бачать у ньому не лише негативне, а й позитивне, зорієнтовані на конструктивне розв'язання найскладніших життєвих проблем;

2) *студенти, у котрих переважає споживацька спрямованість особистості*, а обивательські ідеали визначають активну цілеспрямованість діяльності з метою задоволення власних потреб та інтересів; для них характерним є прагнення до “веселого” студентського життя з мінімальним напруженням і максимальними щохвилинними задоволеннями;

3) *студенти із войовничим самоорганізованим споживацтвом*, котрі прагнуть вирішувати власні проблеми за рахунок інших, що закономірно призводить до появи ще більш деформованого, фактично злочинного, типу особистості; таким студентам властива руйнівна спрямованість, певна асоціальність. Тому потрібен безперервний контроль їх навчання і поведінки з боку деканату, самоврядних структур ВНЗ.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Навчання у ВНЗ має низку суттєвих відмінностей порівняно із навчанням у середній школі і багато в чому специфічне за

своєю оргтехнологією. Тут на особистісному рівні виявляється відоме у психології явище *інтерференції*, коли раніше засвоєні вміння та навички перешкоджають успішному здійсненню наступної діяльності і потребують певної перебудови [див. 7]. Це перш за все стосується процесів сприйняття та осмислення студентами пропонованого їм освітнього матеріалу. У школі основна робота з осмислення нових знань відбувається на уроці під керівництвом учителя, та ще й з використанням різноманітних методів, що полегшують процес навчання, а домашня робота учнів зводилася головним чином до повторювання, запам'ятовування, відтворення раніше здобутого. Випускнику школи, котрий роками виробив стереотип режиму навчальної діяльності на уроці, доводиться переборювати його з перших днів перебування у ВНЗ.

2. Психологічне вивчення проблеми показало, що більшість першокурсників слабо володіють логічними операціями з осмислення нового освітнього змісту. Тому навчальний процес у вищій школі змушений значною мірою спиратися на репродуктивне мислення першокурсників, що не дає змоги їм приймати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях і легко адаптуватися в умовах нової діяльності. Засвоєння знань у них зводиться переважно до читання матеріалу за підручником чи конспектом лекцій. При цьому студенти намагаються не стільки зрозуміти матеріал, скільки запам'ятати його. Тому перспективними у цьому відношенні є відомі психодідактичні технології проблемного, інтерактивного (полідіалогічного) і модульно-розвивального навчання, які розвивають самостійність мислення, творчість та відповідальність особистості за власний культурний розвиток [див. 9].

1. *Балей С.* Зібрання праць: у 5-ти т. і 2 кн. – Т.1. – Авт-во ідеї наук. проекту, ... відповід. і наук. ред. тому, наук.-аналіт. статті і бібліографії М.М. Верніков. – Львів-Одеса: ІФЛІС ЛФС “Cogito”, 2002. – 487 с.

2. *Бибрих Р.Р.* Мотивационные аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе / Р.Р. Бибрих // Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе: Сб. научн. трудов. – Кишинев: изд-во Кишинев. госуд. ун-та, 1990. – С. 17–27.

3. *Бокуть Б.В.* Вузовское обучение: проблемы активизации / Б.В. Бокуть, С.И. Сокорева, Л.А. Шеметков, И.Ф. Харламов / Под ред. Б.В. Бокуты, И.Ф. Харламова. – Мн.: Университетское, 1989. – 110 с.

4. *Делікатний К.Г.* Становлення студента: Питання адаптації випускника школи у вузі. – К.: Т-во “Знання”

УРСР, 1983. – 48 с.

5. *Панькович О.* Проблеми адаптації у вищому закладі освіти: методики індивідуально-психологічного консультування / *О. Панькович* // Психологічна адаптація студентів першого курсу до умов навчання у вищому закладі освіти: Зб. наук. ст. – Луцьк: держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1999. – С. 70–71.

6. *Саннікова О.П., Кузнецова О.В.* Адаптивність личности: [монографія] / Ольга Павловна Саннікова, Оксана Владимировна Кузнецова. – Одеса: Издатель М.П. Черкасов, 2009. – 258 с.

7. *Скиба М.Є., Островський К.С.* Навчання та виховання студентської молоді – на вищій якій рівень / *М.Є. Скиба, К.С. Островський* // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: Матеріали II міжн. наук.-практ. конф. – Хмельницький: ТУП, 2003. – С. 358–363.

8. *Фурман А.В.* Психодіагностика особистісної адаптованості: [наук. вид.] / *Анатолій Васильович Фурман*. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 198 с.

9. *Фурман А.В.* Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект: [монографія] / *Анатолій Васильович Фурман*. – Тернопіль: Астон, 2007. – 164 с.

АНОТАЦІЯ

Подлесна Ганна Володимирівна.

Психологічні чинники адаптації студентів до навчання у ВНЗ.

Проаналізовано феномен адаптації студентів-першокурсників до навчання; виокремлені та охарактеризовані психологічні типи за критерієм адаптованості; визначено перспективи та напрямки подальших досліджень перебігу адаптації особистості, що зумовлені змістом, умовами та особливостями професійного навчання у ВНЗ.

Ключові слова: студент-першокурсник, ВНЗ, адаптація, навчальний процес, форми адаптивації, види особистісної адаптованості; психотип особистості.

АННОТАЦИЯ

Подлесная Анна Владимировна.

Психологические факторы адаптации студентов к обучению в вузе.

Проанализирован феномен адаптации студентов-первокурсников к обучению; выделены и описаны психологические типы по критерию адаптированности; определены перспективы и направления дальнейших исследований процесса адаптации личности, обусловленные содержанием, условиями и особенностями профессионального обучения в вузе.

Ключевые слова: студент-первокурсник, вуз, адаптация, учебный процесс, формы адаптации, виды личностной адаптированности, психотип личности.

ANNOTATION

Hanna Podlyesna.

Psychological Factors of Students' Adaptation to Studying in Higher Educational Establishments .

The phenomenon of adaptation of the first-year students to studying has been analyzed; psychological types according to the criterion of adaptation have been distinguished and characterized; the aspects and directions of future investigation of adaptation of personality to studying in higher educational establishment have been determined.

Key words: the first-year student, higher educational establishment, adaptation, training process, forms of adaptation, types of personal adaptation, psycho-type of a personality.

Надійшла до редакції 22.02.2012.